

Günümüz Ermeni Diaspora Edebiyatına Yansımalarıyla Birinci Dünya Savaşı ve Ermeniler**

Doğanay Eryılmaz*

Özet

Bu makalede, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nın geneli içerisindeki yeri vurgulanmaktadır. Topyekûn bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı sırasında devlet statüsüne sahip olmayan Ermeniler, bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmişlerdir. Buna rağmen, günümüz Diaspora Ermeni edebiyatında kendilerini mağdur olarak gösteren Ermeniler dünya kamuoyuna kabul ettirmeye çalıştıkları iddialarını destekleyecek şekilde güdümlü ürünler oluşturmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Ermeniler, Diaspora Ermeni Edebiyatı, güdümlü edebiyat, Sevk ve İskân Kanunu.

Abstract

In this article, the place of the Armenians in the First World War is emphasized. During the First World War as a total war, Armenians who didn't have the status of state, fight against the Ottoman Empire in order to gain their independence. Despite

this, showing themselves as victims in today's Armenian Diaspora literature, constituted guided products to support their claims that they try to convince world community.

Keywords: First World War, Armenians, Armenian Diaspora Literature, guided literature, Dispatchment and Settlement Law.

Bu çalışmanın amacı, bir topyekûn savaş olan Birinci Dünya Savaşı'nın Ermeniler açısından ne ifade ettiğini ortaya koymaktır. Savaş başladığında bir devlet statüsüne sahip olmayan Ermenilerin savaşa nasıl katıldıkları ve bu savaştan elde ettikleri sonuçlar makalemizin temel konusunu oluşturur. Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı'nın genel tarihsel nedenlerine değinildikten sonra, Ermeni tarihçilerin yazdığı kaynaklar irdelenecektir. Makalemizin sonunda, özellikle günümüz Diaspora Ermenilerinin kaleme aldıkları eserlerde Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri incelenecektir. Böylece, Birinci Dünya Savaşı'nın geneli içerisinde Ermenilerin yerini ve bu savaşın günümüz Ermeni kültürüne ve siyasetine nasıl yansıdığını görmek mümkün olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı, tarihle ilgili literatürde 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a açtığı savaş ile başladığı, 11 Kasım 1918 tarihinde Almanya'nın savaştan çekilmesini sağlayan Rethondes Ateşkes Antlaşması ile sonlandığı kabul edilen büyük ve uzun soluklu bir topyekûn savaştır.

Savaşa katılın ya da katılmasın hemen hemen tüm dünya ülkelerini etkilemiş olan bu savaşın pek çok ekonomik ve siyasi nedeni vardır. Bunlar, kısaca şu şekilde sıralanabilir:

- *Almanya'nın siyasi birliğini uzun süre oluşturamaması: Birinci Dünya Savaşı'nın*

(*) Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı.

(**) Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı'nda Arş. Gör. Doğanay Eryılmaz'ın Prof. Dr. Birsan Karaca danışmanlığında hazırladığı "Edebiyatta Birinci Dünya Savaşı: Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Birinci Dünya Savaşı Anıları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

siyasi nedenlerini Avrupa'da 16. yüzyılda yaşanan Otuz Yıl Savaşlarına (1618-1648) kadar götürmek mümkündür. İlk bakışta Katoliklerle Protestanlar arasında çıkan ve dini nitelikli gibi görünen bu savaşın siyasi boyutu çok daha önemlidir: Fransa ile Habsburg hanedanı, İspanya ile Hollanda arasında, Danimarka, Transilvanya ve İsveç'in de müdahil olduğu, Alman toprakları üzerinde gerçekleşen, Fransız Devrim Savaşları öncesindeki en büyük Avrupa savaşı olduğu söylenebilir.¹ Söz konusu devletlerin haricinde, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na bağlı prenslikler arasında da bir birliktelik kurulamamış ve söz konusu prenslikler farklı taraflarda yer almışlardır. Otuz Yıl Savaşları sonunda Protestanlar istedikleri hakları elde ederken, Avrupa'da sınırların ve güç dengelerinin yer değiştirdiği görülmektedir. Savaş öncesinde büyük bir imparatorluk olan Almanya, savaş sonunda küçük devletçiklere bölünür; buna karşılık Fransa güç kazanır.²

2 - *Fransa'nın ve İngiltere'nin güçlü siyasi yapıları karşısında Almanya'nın zayıf kalması:* 15. yüzyılda deniz aşırı ülkelere gidilmesiyle başlayan sömürgecilik yarışına Fransa, Otuz Yıl Savaşları sonrasında elde ettiği güçle katılmış, dünyanın İngiltere'den sonra en fazla sömürge toprağına sahip ülkesi haline gelmiştir. Almanya ise bu yarışta (ve doğal olarak sanayileşmede de) 1870 yılına kadar saf dışı kalmıştır.

- *Almanya ve Fransa arasındaki Alsace-Lorraine sorunu ve Almanya'nın Alsace-Lorraine'i Ele Geçirmesi:* Otuz Yıl Savaşları sonrasında kurulan Katolik Alman Devletleri üzerindeki Fransız baskısını kaldırmak üzere Bavyera ve Prusya Krallıklarının 1870 yılında başlattıkları Sedan Savaşı'nı kazanarak Alsace-Lorraine bölgesini ilhak etmesi ile Alman ulusal birliğinin sağlanması mümkün olmuş ve Almanya ancak bundan sonra güç kazanabilmiştir.³ Fakat Alsace-Lorraine sorunu Fransa ile Almanya arasında 20. yüzyılın ortalarına kadar sürecek olan bir düşmanlığın da başlangıcı olmuştur. Coğrafi açıdan saldırıya

açık bir konumda bulunan Almanya, sağladığı birliği korumak için barış yanlısı gibi görünse de, bu tutum Fransa açısından düşmanca kabul edilecek ve kendini korumaya almak üzere İngiltere ile bir antlaşma yapacaktır. Bu davranış da, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın kendilerini tehlikede hissederek birbirleriyle ittifak yapmalarını sağlayacaktır. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'nda yer alan İttifak devletleri ile İtilaf devletlerinin temelinde, Almanya-Fransa sınırındaki düzlükte bulunan ve konumu itibarıyla stratejik öneme sahip Alsace-Lorraine bölgesinin Almanlar tarafından ele geçirilmesinin yarattığı düşmanlığın olduğu söylenebilir.

- *Viyana Kongresi ve milliyetçi fikirler:* Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda bahsedilmesi gereken bir diğer faktör, Napoléon Savaşlarının ardından Avrupa'da güç dengesinin sağlanması için toplanan Viyana Kongresi'dir. Söz konusu kongre, Avusturyalı diplomat Metternich'in milliyetçilik ve liberalizme tamamen aykırı fikirlerinden oluşan bir statüko olarak kabul edilmektedir.⁴ Ancak Ruslar bu statükoyu benimsemedikleri için Avrupa'nın tepkisini çekmişlerdir. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Avrupa Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyerek Rusların sıcak denizlere ulaşmalarını engellemelerini sağlamanın nedeni bu tepkidir. Her ne kadar Metternich'in oluşturduğu bu statüko Avrupa devletlerinin birleşmesi temelinde dayansa da, Fransız İhtilali sonrasında güçlenen milliyetçi fikirlerin gelişmesine engel olamayacak ve sonuçta devletlerarası gerginliği arttırarak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vereceği bir ortamın zeminini hazırlayacaktır. Metternich'in statükosuna rağmen ülkeler, imparatorlukların içerisinde yaşayan halkları ayaklanmayla kıskırtmışlardır; bu da imparatorluk devrinin sonunu hazırlayan temel unsurdur. Buna verilebilecek en güzel ör-

(1) Oral Sander, *Siyasi Tarih, İncelemelerden 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 99-100.

(2) William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev.: Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 348.

(3) Oral Sander, a.g.e., s. 221.

(4) A.g.e., s. 181.

nek, Rusya'nın Japon yenilgisinin ardından, Panslavizm siyasetini izlemesiyle tetiklenen Balkan Savaşları'dır.⁵ Söz konusu savaşların sonunda olduğu gibi, devlet kurma umudu pek çok milletin kışkırtılmasına olanak sağlayarak Birinci Dünya Savaşı'nda büyük güçler tarafından kullanılmalarına neden olmuştur.

- *Sömürgecilik ve denizlere hâkim olma arzusu*: 15. yüzyıldan itibaren, coğrafi keşiflerin artmasının ve Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan ticaret yollarına alternatifler aranmasının sonucu olarak, öncelikle İspanya ve Portekiz tarafından başlatılan ve ilk etapta ticari amaçlı gerçekleştirilen sömürgecilik faaliyetleri, başlangıçta, henüz devlet olamamış bir topluluğun toprakları üzerindeki hammaddenin ve insan gücünün kullanılabilir duruma getirilmesini hedeflerken, sonradan dini, stratejik, askeri, siyasi vb. çok boyutlu bir kavram haline gelmiştir. 1870'lerden itibaren, geniş sömürelere sahip olmak "büyük devlet" olmanın bir gereği haline gelmiş ve 1884-1885 yılları arasında Berlin'de düzenlenen bir konferans ile özellikle Afrika'nın sömürgeleştirilmesi konusunda kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre, "herhangi bir devletin belirli bir toprak parçasında egemenlik iddia edebilmesi için o toprağı askeri bakımdan denetim altına alması"⁶ zorunlu hale gelmiş, bu da sömürge elde etmek için savaşmayı zorunlu kılmıştır. Üzerinde devlet kurulmamış pek çok Avrupa dışı toprağın bulunduğu dönemlerde, bahsi geçen savaşlar kısa süreli ve Avrupa devletleri açısından olumlu sonuçlanan çatışmalardı. Ancak, Afrika kıtasında ele geçirilecek toprak kalmadığı zaman, gözler büyük imparatorluklardaki topraklara çevrilmiş ve Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti gibi ülkelerin yıkılması için çaba harcanmaya başlanmıştır. Bu da coğrafi açıdan Avrupa'da yapılacak büyük bir savaşı beraberinde getirerek önce Balkan Savaşları'nın, daha sonra da Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu cephesinin açılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sömürgecilik hareketlerinde en faal durumda olan ve "üzerinde güneş bat-

mayan ülke" olarak tanımlanan İngiltere'nin, yukarıda da değindiğimiz üzere Otuz Yıl Savaşlarının ardından Avrupa'da güç kazanarak deniz aşırı ülkelere açılan ve sömürgecilik yarışında başı çeken Fransa'nın ve sömürgecilik alanında yer almakta siyasi nedenlerden ötürü geç kalmış olan Almanya'nın rekabetinin, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi için gerekli alt yapının oluşmasında etken olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden biri de, dönemin sömürgeci anlayışının etkisiyle, sömürge olarak kullanılmaya uygun bölgelerin ve bu bölgelere ulaşan deniz yollarının ele geçirilmesi arzusudur.

- *Uluslararası ticaret imtiyazları ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan zayıf düşmesi*: Kapitülasyonlar olarak da uluslararası ticaret imtiyazları, Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasında imzalanan çeşitli antlaşmalarla sağlanmıştır. Söz konusu imtiyazlar nedeniyle, Osmanlı Devleti ithal edilen mallardan %8'den daha fazla gümrük vergisi talep edememekle birlikte, bu mallara herhangi başka iç vergi de uygulayamıyordu.⁷ Bu durum Osmanlı hazinesinin durumunu hızla kötüleştirilmiş ve büyük devletlerin ekonomik anlamda kendisini sömürmesi için uygun alt zemini hazırlamıştır. Yöneticiler tarafından geç fark edilen bu kötüye gidiş, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, 1 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak kaldırılmış olsa da⁸, Birinci Dünya Savaşı'na neden olan ekonomik etkenler arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin belirli ülkelere sağladığı bu imtiyazların dışında, 19. yüzyılın ilk yarısında bazı Avrupa ülkelerinin de serbest ticaret anlayışı çerçevesinde gümrük duvarlarını düşürdükleri görülmektedir. Çok

(5) A.g.e., s. 266-267.

(6) A.g.e., s. 229-230.

(7) A.g.e., s. 290.

(8) Ozan Arslan, "I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yaayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_21.pdf (E.T. 04.11.2013 - Türkçe)

uzun sürmeyen bu durum, emperyalizmin hız kazanmasıyla tersine çevrilmiş ve gümrük duvarları yükseltilmiştir.⁹ Fakat bu deneme, ülkelerin ekonomik açıdan uluslararası arenada birbirlerine güvenemeyeceklerini de göstermiştir.

- *Avrupa-dışı ülkelerde Avrupa'nın etkisiyle geleneksel düzenin hasar görmesi*: Yukarıda bahsettiğimiz, Osmanlı Devleti'nin bazı Avrupa ülkelerine sağladığı düşük gümrük duvarı uygulaması örneğinde olduğu gibi, Avrupa ülkeleri –özellikle İngiltere ve Fransa- Çin, Hindistan, Mısır ve Osmanlı Devleti'nde çeşitli şekillerde ticaret yollarının kendilerine açık kalmasını sağlamışlardır. Bu durum, ticaret yolu ile kültür aktarımını mümkün kılmış ve milliyetçilik, özgürlük gibi düşüncelerin halk arasında yayılmasını sağlayarak zaman zaman halkın yönetime karşı ayaklanmasına neden olmuştur.¹⁰ Bunun sonucunda, söz konusu ülkeler siyasi açıdan yıpranmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa açısından 4 tali denebilecek cephelelerin açılmasına neden olarak savaşın daha geniş alana yayılmasında etkili olmuştur.

- *Çeliğin silah endüstrisinde kullanılmasının yaygınlaşması ve iletişim araçlarının gelişmesi*: Çeliğin askeri amaçlarla silah yapımında kullanılması ve bu endüstrinin hızlı gelişimi, askeri birliklerin hızının ve yıkım gücünün artmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, telsiz telefonun, savaş alanındaki birliklerin sevk ve idaresinde kullanılmaya başlanması da, askeri açıdan önemli bir gelişmedir.¹¹

Yukarıda değindiğimiz faktörler, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında rol oynayan temel nedenlerdir ve söz konusu savaşın, aslında Avrupa Devletleri açısından yüzyıllardır süregelen bir birikimin patlaması olduğunu gösterir. Ancak, savaşın gidişatı ve sonuçları, ister ittifak devletlerinden ister itilaf devletlerinden olsun, her ülke için farklı olmuştur. Örneğin, savaşın çıkışı ile ilgili temel nedenlerin pek çoğunun merkezinde olan Fransa tarihinde Birinci Dünya Savaşı, Fransa top-

rakları üzerinde, özellikle de Alsace-Lorraine bölgesinde gerçekleştirilen savaşlarla önem kazanırken, Türkler için bir varoluş mücadelesi anlamına gelmektedir.

Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'na bakış açıları, Fransa ve Türkiye'nin bakış açısından çok daha farklıdır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı başladığında Ermenilerin, herhangi bir kara parçası üzerinde devlet statüsüne sahip toprakları yoktur. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın yukarıda sıralanan temel nedenlerinden hiçbiri Ermeniler için doğrudan neden sayılamaz. Ancak, yine de Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu bünyesinde yaşamlarını sürdüren Ermenilerin, kendi istekleri ile savaşa dâhil oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, öncelikle üzerinde durulması gereken nokta, Ermenilerin bu savaşa neden ve nasıl katıldıklarıdır.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin, bağımsızlıklarını kazanabilmek amacıyla 1880'li yılların sonlarından itibaren çeşitli komiteler kurdukları görülmektedir.¹² Söz konusu komitelerin ilki, "Armenakan Partisi"dir. Faaliyetlerine 1885 yılında Van'da başlayan partinin kurucusu, Mkrtiç Portugalyan'dır. Parti, Fransa'da yayımlanan "Armenia" adlı gazetenin etrafında toplanan Mkrtiç Avetisyan, Grigoris Terlemezyan, Ruben Şatvoryan ve Grigor Acemyan gibi Ermeni düşünce adamlarının desteğini almıştır. Partinin amacı, devrim yolu ile Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığını kazanmasını sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için, aynı düşünceye hizmet eden milliyetçi Ermenileri bir araya getirme, devrimci düşünceleri yayacak yayınlar yapma, örgüt içerisinde silahlı askeri eğitim verme, silah sağlama, askeri birlikler oluşturma ve halkı isyana hazırlama çalışmaları yürütmüşlerdir.¹³ Söz konusu

(9) Oral Sander, a.g.e., s. 238-239.

(10) A.g.e., s. 281-282.

(11) *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi*, I. Cilt, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1976, s. 24-25.

(12) Richard G. Hovhannisian, "The Armenian Question in the Ottoman Empire, 1876-1914", *The Armenian People, From Ancient to Modern Times*, Volume II, Ed. by Richard G. Hovhannisian, St. Martin's Press, New York, 1997, p. 212.

(13) Richard G. Hovhannisian, ibid, p. 213.

parti, 1921 yılında Demokrat Liberal Parti (Ռամգավար Ազատական Կուսակցություն [Ramgavar Azatakan Kusaktsutyun]) bünyesine dâhil olmuştur. Bu parti günümüzde Ermenistan'da ve Ermeni diasporasının yoğun olarak yaşadığı bölgelerde faaliyetini sürdürmektedir.

1886 yılında Kafkasya Ermenilerinden Rus uyruklu Avedis Nazarbeg tarafından İsveçre'de kurulan Sosyal Demokrat Hınçak¹⁴ Partisinin (Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակյան Կուսակցություն [Sotsyal Demokrat Hınçakyan Kusaktsutyun]) amacı, programında “Türkiye Ermenistanını kurtarmak, Rus ve İran Ermenistanları ile de birleşerek bağımsız bir Ermenistan yaratmak”¹⁵ şeklinde belirtilmiştir. Partinin yayın organı Hınçak gazetesidir. Parti yöneticileri ve önde gelen isimleri Osmanlı Devleti'nde bizzat yaşamamış olan Rus uyruklu Ermenilerdir.¹⁶ Çalışma bölgesi olarak Doğu Anadolu'yu seçen Hınçaklar, 1890 yılından itibaren merkezi İstanbul'da olmak üzere, Anadolu'nun diğer vilayetlerinde de şubeler açarak teşkilatlanmışlardır.¹⁷

Sosyalist, Marksist ve merkezîyetçi bir programa sahip olan Hınçak Partisi, temel olarak Karl Marks'ın görüşlerini benimsemektedir. Partinin hedeflerini gerçekleştirmek için kullandığı yöntemlerin, propandada, kışkırtma, terör ve örgütlenme olduğu yine parti programında açıkça belirtilmektedir.¹⁸ Parti, günümüzde hala sosyalist bir çizgi ile Ermenistan ve Diasporada etkinliğini sürdürmektedir.

Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlık kazanması amacını taşıyan bir diğer siyasi örgüt, daha çok Ermenice adının son kelimesi olan ve “federasyon” anlamına gelen “Daşnaktsutyun” adıyla tanınan Ermeni Devrimci Federasyonu'dur (Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն [Hay Heğapohakan Daşnaktsutyun]). Söz konusu siyasi örgütün “federasyon” olarak anılmasının nedeni, Ermeni grupların bir araya gelmesiyle kurulmasıdır.

Ermeni Devrimci Federasyonu'nun kuruluş amacı, Ermeni komitelerini birleş-

tirmek yoluyla Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye ederek bağımsız Ermenistan kurma hayalini gerçekleştirmektir. Kristapor Mikaelian, Simon Zavarian ve Stepan Zoryan tarafından kurulan Federasyon'un programının Hınçaktsutyun Partisiyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını elde etmeleri için propandaya yapmak, silahlı birlikler oluşturmak ve Ermenilerin kendilerini savunmalarını sağlamak Federasyonun başlıca çalışmaları arasında yer almaktadır. Federasyon'un propandaya amaçlı kurduğu yayın organı “Droşak”¹⁹ (Դրոշակ) adlı gazetedir. Söz konusu yayın organında, “özgürlük” ve “bağımsızlık” kavramlarının eşanlamlı olmadığı, özgür olursa dahi bağımsızlığın gerekli olduğu yönünde propandalar yapılmaktadır.²⁰

Federasyon, silahlı örgütlenmeyi terör boyutuna da taşımıştır. Söz konusu siyasi örgütün üstlendiği terör faaliyetleri arasında 1896 Osmanlı Bankası Baskını, 1904 Sasun İsyanı, 1905 Yıldız Suikastı yer almaktadır.²¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında da amacı doğrultusunda, başta Rus ordusu olmak üzere İtilaf Devletlerine “Fedailer” aracılığıyla destek veren Federasyon, günümüzde de Ermenistan ve Diasporada etkinliğini yoğun bir şekilde sürdürmektedir.²²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahatlar yapmayı kabul etmesi²³,

(14) “Hınçak” kelimesi “Çan” anlamına gelmektedir.

(15) Partinin programı için bkz. http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_program1887.html (E. T. 05.02.2014 - İngilizce)

(16) Erich Feigel, *Ermeni Mitomanyası*, İstanbul, 2007, s. 70.

(17) A.g.e., s. 188.

(18) http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_program1887.html

(19) “Droşak” kelimesi “bayrak” anlamına gelmektedir.

(20) Richard G. Hovhannisian, *ibid.*, p. 216.

(21) *ibid.*, pp. 224-230.

(22) Ermeni Devrimci Federasyonunun günümüzdeki ve tarihsel süreç içerisindeki faaliyetleri Federasyonun internet sitesi üzerinden takip edilebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.arfd.info/> (E. T. 24.02.2014 - İngilizce); <http://www.arfd.info/hy/> (E. T. 24.02.2014 - Ermenice)

(23) Ayastefanos Antlaşmasının tam metni için bkz. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/stefano.htm> (E. T. 27.02.2014 - Rusça)

Ermenilerin kurdukları bu siyasi partilerin faaliyete geçmesine imkân sağlamıştır. Daha sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda da benzer bir maddenin yer alması Ermenilerin bağımsızlık umutlarını arttırmıştır.²⁴

Ermeni bağımsızlık hareketi bağlamında düzenlenen isyan ve terör hareketleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenen ilk silahlı eylem, Zeytun halkının 1780'de gerçekleştirdiği isyandır. Bu isyandan sonra, 1789 Fransız İhtilalinin ardından yayılan milliyetçi fikirler ve bu fikirleri besleyerek büyük imparatorlukların içerisinde yaşamakta olan azınlıkların dönemin büyük güçlerince kısıtlanması sonucunda, Osmanlı Devleti'nde özellikle Balkanlarda görülen ayaklanmaların Ermenilerin de bağımsız olma hayallerini gerçekleştirmek üzere çabalamasına neden olmuştur. Bu bağlamda, yukarıda bahsi geçen siyasi partileri kuran Ermeniler, parti programlarında da açıkça belirtildiği üzere, terör de dâhil pek çok yola başvurarak, "Büyük Ermenistan" olarak adlandırdıkları ve Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını, Trabzon'u ve Adana'yı da içine alan bir devlet kurmayı tasarlamışlardır. Berlin Antlaşmasının ardından uluslararası arenada da destek bulacaklarını umut eden Ermeni siyasi partileri faaliyetlerini arttırmışlardır. 27 Temmuz 1890 tarihinde meydana gelen Kumkapı Gösterisi (Hınçaksutyun Partisi tarafından üstlenilmiştir), Berlin Antlaşması uyarınca Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yapılması gereken ıslahatların yapılmadığı gerekçesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu olaydan somut bir başarı elde edememiş olan Ermeniler, basın yoluyla propagandalar yaparak, Avrupa'da seslerini duyurmaya çalışmışlardır.²⁵

24 Ekim 1895-28 Ocak 1896 tarihleri arasında meydana gelen Zeytun Ayaklanması da yine Hınçaksutyun Partisinin bir eylemidir. Bu hareketin Osmanlı ordusunca bastırılmasının ardından söz konusu parti Ermeni halkı nezdinde güç kaybetmiş, Ermeni Dev-

rimci Federasyonuna güven duyulmaya başlanmıştır.²⁶

24 Ağustos 1896'da Ermeni Devrimci Federasyonuna bağlı 26 fedai, Babken Syuni önderliğinde Osmanlı Bankası Baskınına gerçekleştirmiştir. Amaç, dünya kamuoyunun ilgisini Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermenilerin üzerine çekmektir. Babken Syuni'nin baskın sırasında öldürülmesi üzerine, liderlik görevini (eylemi planlayan) Armen Garo lakaplı Karekin Pastırmacıyan alır. Bu baskınla Ermeni fedailer; Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin denetlenmesi için Avrupa Devletlerinin bir komisyon oluşturması, yerel yöneticilerin bu komisyonun onayıyla atanması, bölgedeki güvenlik güçlerinin o bölgede yaşayan insanlardan oluşturulması, adli reformlar yapılması, eğitim, basın ve ibadet özgürlüğü, vergilerin düzenlenmesi, 5 yıl boyunca vergiden muaf olma gibi isteklerini ifade etmişlerdir. Olayların büyümesinin ardından Rus Büyükelçiliğinin araya girmesiyle Osmanlı Hükümeti işgale son vermeleri karşılığında işgalcilerin ülke dışına çıkmalarına izin vermiştir.²⁷

1904 yılında gerçekleşen Sasun İsyanı ise, Ermenilerce halk kahramanı olarak kabul edilen ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleri (özellikle Rusya) safında savaşacak olan Ermeni Gönüllü Birliklerine komuta eden Andranik Ozanyan'ın önderliğinde uzun zamandır süren isyan hazırlıklarının bir sonucu olarak gerçekleştirilmiştir. Andranik Çelepyan'a göre, isyana karşılık veren birlikler, dokuz-on bin kişilik düzenli Türk ordusu ve beş-yedi bin silahlı Kürt eşkiyasından oluşmaktadır.²⁸ İsyan, Ermenilerin cephanesinin bitmesiyle son

(24) Berlin Antlaşmasının tam metni için bkz. Pierre Albin, *Les Grands Traités politiques, Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815 jusqu'à nos jours*, Lib. Félix Alcan, Paris, 1912, pp. 204-228 (<https://archive.org/stream/lesgrandstraitso0albigooq#page/n11/mode/2up>, E. T. 27.02.2014 - Fransızca); <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/FOREIGN/berlin.htm> (E. T. 27.02.2014 - Rusça)

(25) Richard G. Hovannisian, *ibid*, pp. 218-219.

(26) Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press, Los Angeles, 1975, p. 126-128.

(27) *İbid.*, p. 176-177.

(28) Անդրանիկ Չեղեպյան, Զորավար Անդրանիկ և Հայ հեղափոխական շարժումը, Արևիկ, Երևան, 1990, էջ 184.

bulur. Söz konusu isyanda çok sayıda Türk hayatını kaybeder.²⁹ Çelepyan'ın belirttiğine göre, isyanın hemen sonrasında Ermenilerin ölü sayısının 7000 olarak açıklanmasına karşın, isyandan üç yıl sonra Andranik Ozanyan, dünya kamuoyunda tepki yaratmak için bu sayının fazla gösterildiğini itiraf etmiştir:

“Biz yalnızca, elçiliklere sunulması amacıyla sahte adlar kullanarak 7000 kişinin öldürüldüğü yalanını uydurduk.”³⁰

Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'i öldürmek amacıyla Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından düzenlenen Yıldız Suikastı (21 Temmuz 1905) da, Ermenilerin düzenlediği ses getiren terör hareketlerindedir. Padişahın Cuma selamlığından geçeceği yere bomba yerleştirilmiş, ancak Padişah, camiden çıkışta biraz geciktiği için kurtulmuş, eylem başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³¹

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan süreçte, Ermeni Devrimci Federasyonunun seçimleri kazanan İttihat ve Terakki Partisiyle işbirliği içerisinde olması nedeniyle isyanların bir süreliğine durulduğu görülmektedir.³² Bu dönemde oluşturulan Osmanlı parlamentosunda 11 Ermeni milletvekili bulunmaktadır.³³

Bu durgunluk süresince silahlanmayı sürdüren Ermenilerin, 1909 yılında Adana'da ayaklandıkları görülmektedir. İstanbul'da yaşanan ve 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) olarak bilinen ayaklanmanın hemen ertesi günü Adana Ermenilerinin ayaklanması ve bu ayaklanma sırasında pek çok sivil insanın ölmesi, halk arasındaki gerginliği arttıran bir etkidir. İttihat ve Terakki Partisinin olayları kontrol altına almasının ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından, söz konusu partinin, Beyrut ve Şam'da bulunan askerleri Adana'ya göndermesi üzerine isyan bastırılmıştır. Ermeni kaynaklarında olayın Türklerin Ermenilere saldırmasıyla başladığı söylenmekle birlikte, Ermenilerin bağımsızlıklarını

kazanmak için uzun süredir hazırlanmakta oldukları da belirtilmektedir.³⁴

Tüm bu ayaklanma ve terör faaliyetleri, Ermeniler tarafından kurulmuş siyasi partilerin desteği ile Ermeni silahlı örgütlerince tasarlanmıştır. Söz konusu silahlı örgütler, başlangıçta “fedailer”³⁵ olarak adlandırılan gönüllü çetelerden oluşuyordu. Kuruluş amaçları başlangıçta “Ermeni köylülerin kendilerini savunmalarına yardımcı olmak” olarak açıklanan³⁶ fedailerin, Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan'a³⁷, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Ermeni Gönüllü Birlikleri ile Rus ordusuna destek verdikleri ve fedai liderlerinin “paşa” unvanıyla bu birliklerin başına getirildikleri³⁸ görülmektedir.

Ermenilerin bu savaşa neden katıldıkları sorusuna dönecek olursak: Balkan Savaşları sonrasında bağımsızlığını kazanan devletlerin durumu, Ermeni halkının bağımsız bir devlet kurma umudunu arttırmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Ermenilerinin, tebaası olduğu devletin karşısında yer alan İtilaf Devletlerine, özellikle de Ruslara destek vermiş olmasının temelinde, 1878-79 Osmanlı-Rus Savaşından beri artarak süren bağımsızlık umudunun Balkan Savaşları ile pekişmesi olduğu söylenebilir.

Balkan Savaşlarının kısa bir süre sonrasında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermenilerin, Rusya'ya verdikleri bu destek, özellikle Kafkas Cephesinde Osmanlı ordusuna büyük güçlükler çıkarmıştır. Bir yandan Rus ordusuna karşı mücadele veren Osmanlı ordu-

(29) Türk kaynaklarına göre söz konusu çatışmanın bilançosu 932 Türk, 19 Ermenidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 240.

(30) Աղբրատիկ Չելեպյան, նույն տեղում, էջ 191.

(31) Richard G. Hovannissian, *ibid.*, p. 227.

(32) *ibid.*, p. 230.

(33) <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/milletvekilleri.html> (E. T. 10.03.2014 - Türkçe)

(34) Richard G. Hovannissian, *ibid.*, p. 231-232.

(35) “Fedai” kelimesi Farsça “kendini adayan” anlamına gelir.

(36) Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm, 1887-1912*, Çev.: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 36-37.

(37) Աղբրատիկ Չելեպյան, նույն տեղում, էջ 264-269.

(38) Նույն տեղում, էջ 282-283.

su, diğer yandan Ermeni fedailerinin cephe gerisinde gerçekleştirdikleri saldırılara karşı koymaya çabalamıştır.

Bu noktada, Ermenilerin Ruslara verdikleri desteklerin niteliğinden bahsetmekte fayda görüyoruz. Yukarıda da bahsettiğimiz Ermeni fedailerinin bir kısmı yine çeteler halinde cephe gerisinde faaliyet gösterirken, Rus ordusuna “Ermeni Gönüllü Birlikleri” adı altında destek veren fedailer de bulunmaktadır. 1914 yılı Eylül ayında “Ermeni Milli Bürosu” tarafından Tiflis’te alınan kararlar, Kafkas ordusunun emrine girmek üzere dört birlik oluşturulmasına karar verilmiştir. Ekim 1914’te hazırlıkları tamamlanan bu birlikler, Ermeniler tarafından kahraman olarak nitelendirilen çete liderlerinden Andranik Ozanyan, Drastamat Kanayan (Dro), Hamazasp Srvandztyan, Arşak Gafavyan (Keri) komutasına verilmiştir ve Osmanlı Devletine karşı Kafkas cephesinde Rus ordusu adına savaşmakla görevlendirilmişlerdir.³⁹

8

Bu birliklerin Osmanlı ordusuyla ilk karşılaşmaları 19 Kasım 1914 tarihinde Alagöz’de gerçekleşir. Bu noktada 31 Aralık 1914’e kadar kalan birliğin amacı, Sarıkamış’taki Rus birliklerini korumaktır. Yine Sarıkamış ve Dilman Savaşlarında da Rus ordusuna bu birlikler büyük destek vermişlerdir. Tüm bu çarpışmaların bilançosu Ermeni Gönüllü Birlikleri için 156 ölü, 743 yaralıdır.⁴⁰

Verilen bu destekler, Rus ordusunun Kafkas Cephesinde ilerlemesini sağlar. Bu arada, Ermeni kaynaklarında Van’da Osmanlı hükümetince çıkarılan karışıklıklara Ermenilerin tepkisi olarak gösterilen olaylar⁴¹, şehirdeki pek çok Müslümanın kaçmasına neden olur ve Ermeniler Van kalesini ele geçirirler. Türk literatüründe Van İsyanı olarak bilinen bu olay Ermeni literatüründe “Dilman Zafiri” olarak anılmakta ve gönüllü birliklerin desteği ile Van’ın “kurtuluşunu” sağladığı belirtilmektedir.⁴² Bu olayların sonrasında Van’a gelen Rus ordusu komutanına şehir teslim edilir ve Aram Manukyan Van valisi olarak atanır.⁴³

Kafkas Cephesinde Rus ordusu, Çanakkale’de ise İtilaf Devletleri ile eşzamanlı savaşmakta olan Osmanlı Devleti, Ermenilerin daha önceki faaliyetlerinin ardından Van’ı ele geçirerek Ruslara teslim etmesi üzerine “Sevk ve İskân Kanunu” kapsamında, “sefer esnasında hükümet icraatına karşı gelenler için askeri makamlarca alınan kararları uygulayacak geçici yasa”yı yürürlüğe koyar. Ermeni literatürü içerisinde geniş yer tuttuğunu gördüğümüz söz konusu kanun, Ermeniler tarafından “soykırım” olarak nitelendirilmekte ve bu şekilde dünya kamuoyuna kabul ettirmeye çabalanmaktadır.

Söz konusu Kanun’un Ermenilerin Kafkas cephesindeki faaliyetlerine kesinlikle engel olmadığı ve Ruslara olan desteklerini sürdürdükleri görülmektedir. Ermeniler, Van’dan sonra, Erzurum, Bitlis, Muş ve Trabzon’un Ruslar tarafından alınmasına, gerek fedailer aracılığıyla cephede, gerekse sivil halkın desteğiyle isyanlar yoluyla yardımcı olmuşlardır. Ancak, Kafkas ordularına komuta eden Vorontsov-Daşkov’un yerine atanan Rus Çarlığının Kafkasya Valisi Grandük Nikola Nikolayeviç’in, “Ermenisiz bir Ermenistan” elde etmek için bölgeye Kazakları yerleştirmek istediği belirtilmektedir. Bu bağlamda, 1916 yılı Eylül ayında Ermeni Gönüllü Birliklerinin dağıtılması emrini vermiştir.⁴⁴ Hovhannisian, bu emrin verilmesinde, Rusya’nın da onayladığı, İngiltere ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının da etkisi olduğunu belirtmektedir.⁴⁵

(39) Général G. Korganoff, *La Participation des Arméniens à la Guerre mondiale sur le front de Caucase (1914-1918)*, Massis, Paris, 1927, p. 10.

(40) *Ibid.*, pp. 14-20.

(41) Christopher J. Walker, “World War I and the Armenian Genocide”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Volume II, Ed. By Richard G. Hovannisian, St. Martin’s Press, New York, 1997, p. 250.

(42) Անդրանիկ Չեղեայան, նյութ տեղրութ, էջ 314-320.

(43) http://www.mlsa.am/home/links.php?id_link=8 (E.T. 20.03.2014 - Ermenice)

(44) Անդրանիկ Չեղեայան, նյութ տեղրութ, էջ 355.

(45) Richard G. Hovannisian, “Armenia’s Road to Independence”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Volume II, Ed. By Richard G. Hovannisian, St. Martin’s Press, New York, 1997, p. 281-282. Sykes-Picot Antlaşmasının tam metni için bkz. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/sykes.asp (E. T. 18.03.2014 - İngilizce)

Mart 1917 devrimi ile sarsılan Rus İmparatorluğu'nda Prens Lvov yönetiminde kurulan geçici hükümetin başkanı Kerentski, Anadolu'daki Rus askerlerinin devrimin etkisiyle savaşmak istememesi nedeniyle Ermeni Gönüllü Birliğini destekleyerek bu noktadaki açığı kapatmak istemiştir. Bu bağlamda Avrupa cephelerinde savaşmakta olan Ermeni asıllı askerlerin Kafkas Cephesine sevk edilmesi için emir vermiş ve Kafkasya'daki milletlere (Ermeni, Gürcü, Azeri) kendi birliklerini oluşturma yetkisi vermiştir. Bu dönemde, yine geçici hükümetin desteğiyle Özel Transkafkasya Komitesi kurulmuş ve söz konusu Komitenin izniyle 150.000 Ermeni göçmenin Rusların işgali altında olan Erzurum, Van ve Bitlis'e yerleştirilmesi kararı alınmıştır.⁴⁶

Bu noktada, Ekim Devriminin ardından Transkafkasya halkları tarafından Ocak 1918'de kurulma hazırlıklarına başlanmış olan ve 22 Nisan 1918'de ilan edilen bir devletin varlığına değinmek gerekir. Transkafkasya Federasyonu ya da Transkafkasya Seymi olarak da bilinen Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti, bir ay kadar varlığını sürdürebilmiştir. Söz konusu devlet, 26 Mayıs 1918'de Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile dağılmış, hemen ardından 28 Mayıs 1918'de Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu devletin bağımsızlığı da uzun sürmeyecek, 1920 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesine dâhil olacaktır.⁴⁷

Ekim Devrimi sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Rus ordularının Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltmalarını gerektiriyordu. Dolayısıyla, Kafkas cephesinin Brest-Litovsk Antlaşması'nın ardından kapanması bekleniyordu.⁴⁸ Ancak, Ermenilerin, bağımsızlık hareketine büyük bir darbe niteliği taşıyan bu antlaşmaya uymak istememeleri nedeniyle, Rusların çekilme sırasında kendilerine devrettikleri cephaneyi kullanan Gönüllü Birliklerle Anadolu'da Erzurum, Erzincan ve Kars'ı işgal altında

tutmayı sürdürmüşlerdir.⁴⁹ Böylece Kafkas cephesi Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasına kadar açık kalmıştır.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkesinin 4. maddesi ile tüm Ermeni tutsakların İtilaf Devletlerine verilmesi ve 24. maddesi ile de Vilayat-ı Sitte'de karışıklık çıkması durumunda işgal edilebileceğinin karara bağlanması⁵⁰ Ermeni bağımsızlık hareketi için yeni bir umut olmuştur. Bu bağlamda, Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti, kendisine bırakılan Kars, Ardahan ve Batum'daki birliklerini de geri çekmek durumunda kalınca Ermeniler bu bölgeleri tekrar işgal etmişlerdir. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Kazım Karabekir komutasındaki Türk birlikleri bölgeye girip Gümrü'ye kadar ilerleyince, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Ermenistan hükümeti Sèvres Antlaşmasının ve herhangi bir devletle imzaladıkları antlaşmalarda Türkiye'nin zararına olan ya da Türkiye'yi ilgilendiren hükümlerin tamamının geçersiz olduğunu kabul etmiştir.⁵¹ Ancak, Birinci Dünya Savaşının yankıları Ermeni terörü ve propagandaları aracılığı ile uzun yıllar sürmüştür.

Ermenilerin propaganda aracı olarak kullandığı sanat dallarından biri olan edebiyatta da Ermeni iddiaları çerçevesinde sürekli olarak, (kamuyunda "Tehcir" olarak anılan) resmi adıyla "Sevk ve İskân Kanunu" kapsamında gerçekleşen göç olayına değinil-

(46) Serge Afanasyan, *L'Arménie, l'Azerbaïdjan et la Géorgie, de l'indépendance à l'instauration du pouvoir soviétique, 1917-1923*, L'Harmattan, Paris, 1981, p. 26.

(47) Ayrıntılı bilgi için bkz. Serge Afanasyan, *L'Arménie, l'Azerbaïdjan et la Géorgie, de l'indépendance à l'instauration du pouvoir soviétique, 1917-1923*, L'Harmattan, Paris, 1981.

(48) Brest-Litovsk Antlaşması'nın tam metni için bkz. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext (E. T. 18.03.2014 - İngilizce)

(49) Ayrıntılı bilgi için bkz. Աղբյուրնի Չեխայան, նույն տեղում, էջ 394-453.

(50) Mondros Ateşkes Antlaşması'nın tam metni için bkz. http://tr.wikisource.org/wiki/Mondros_Ate%C5%9Fkes_Anla%C5%9Fmas%C4%B1_30_Ekim_1918 (E. T. 18.03.2014 - Türkçe)

(51) Gümrü Antlaşmasının tam metni için bkz. http://tr.wikisource.org/wiki/G%C3%BCmr%C3%BC_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 (E. T. 20.03.2014 - Türkçe)

diği, bambaşka bir temaya sahip eserlerde bile Ermenilerce dünya kamuoyuna kabul ettirmeye çalışılan sözde soykırıma gönderme yapıldığı görülmektedir. Prof. Dr. Gürsel Aytacı, “sanat dışı bir amacı ön plana alıp sanatsal biçimlemeyi bu amaca araç yapan”⁵² ürünlerin verildiği edebiyatı güdümlü edebiyat olarak tanımlamaktadır. Bu terim Ermeni edebiyatına ait çoğu eser için de kullanılabilir. Bu çerçevede, Diaspora Ermenilerinin toplumsal belleğinin Birinci Dünya Savaşı bağlamında günümüzde nasıl şekillendiğini tespit edebilmek açısından çalışmamızda Diaspora Ermeni edebiyatından bazı örneklerle yer vermenin uygun olduğunu düşünüyoruz.

İlk örneğimiz Anadolu’dan Fransa’ya göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Jean Kéhayan’ın (d. 1944) *Vatansız (L’Apatrie)* adlı anı türündeki eseri olacak. Kéhayan’ın kitabının Aras Yayıncılık tarafından yayımlanan baskısı için hazırladığı ön-sözde yazar, annesi ile babasının çocuk yaşta “Tehcire” maruz kaldıklarını, bu nedenle de çocukken kendisine hep “göç ve katliam anıları”⁵³ anlatıldığını belirtmektedir. Bu durum eserde bir çelişki meydana getirmektedir, zira yazarın babası 1915 yılında 7 yaşında bir çocuk⁵⁴, annesi ise henüz bir bebektir⁵⁵ ve yaşananları net bir şekilde hatırlamalarına imkân yoktur.

Ermeni edebiyatında pek çok eserde görüldüğü gibi, “kırimdan şans eseri kurtulan” anne Güldene ve baba Setrak, kendilerini Fransa’nın Marsilya kentinde bulurlar.⁵⁶ Jean, tüm bu olaylardan çok sonra 1944 yılında Marsilya’da doğar. Avrupa’da yaşayan bir Ermeni olarak taşıdığı kimlik bunalımından da bahseden yazar, küçük yaşlarda kendisine anlatılan “tehcir” hikâyeleri ile Fransa’nın güzellikleri arasında bocaladığını,⁵⁷ Anadolu’daki yaşamlarına ait alışkanlıklardan vazgeçemediklerini,⁵⁸ Fransa’da diğer milletlerden olan kişiler tarafından hor görüldüklerini⁵⁹ anlatmakta, ancak yukarıda bahsettiğimiz tarihsel altyapı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

Dolayısıyla, tüm bu anlatılar göz önünde bulundurulduğunda, Kéhayan her ne kadar “*Türk arkadaşlarımla düşmanım değil, geleceği birlikte inşa edeceğimiz yürekli kardeşlerim olduğuna inandım*”⁶⁰ ifadesini kullansa da, eserde anlatılanların propaganda amaçlı yazılmış olduğu açıktır.

Yine Fransa’dan vereceğimiz bir diğer örnek, ünlü şarkıcı Charles Aznavour’un (d. 1924) özyaşamöyküsünün anlatısını içeren *Geçmiş Zaman Olur Ki* adlı kitabı olacak.

Charles Aznavour, anılarının başlangıcında, bir Ermeni ailesi için yaşamın çok zor olduğunu söyler ve bunun nedenini, babasının çağdaşlarının yaşadığı “Tehcire” bağlar. Annesi ve babasının İstanbul-Şam arasında yaptığı çöl yolculuğundan dolayı kendisinin hiç doğmamış olabileceğini, ama buna rağmen Türklere karşı herhangi bir düşmanlık beslemediği belirtir.⁶¹ Yazarın anne ve babasının göç hikâyesi kitapta şöyle anlatılmaktadır:

“Babamın Gürcü pasaportu olmasına karşın sürülen annem ve babam İstanbul’dan bir İtalyan gemisine binmeyi başarırlar. Annem çoktan güverteye çıkmışken, işgüzar bir asker, o nefretlik dili konuştuklarını işitince, pasaporta aldırılmadan babamın yolunu keser. Babamın yardımına kaptan koşar, geminin uluslararası bir alan olduğunu ve hiçbir şekilde bir yolcunun binmesinin engellenemeyeceğini söyler bağıra çağıra. Ermeni asıllı zengin bir Amerikalı kadın, gemiye binmeyi başaran bütün kaçakların yol parasını ödemeyi önermiştir. Gemi denize açılır, Ermenileri

(52) Gürsel Aytacı, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 344.

(53) Jean Kéhayan, *Vatansız*, Çev.: Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 8.

(54) A.g.e., s. 21.

(55) A.g.e., s. 25.

(56) A.g.e., s. 29.

(57) A.g.e., s. 52.

(58) A.g.e., s. 46-51.

(59) A.g.e., s. 52-53.

(60) A.g.e., s. 8.

(61) Charles Aznavour, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Çev.: Emre Aral Altuntaş, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 10-11.

ve Rumları Selanik'e götürür, ablam orada dünyaya gelir."⁶²

Anne ve babasının nerede, nasıl tanıştıkları ebeveyni tarafından kendisine anlatılmayan bir çocuğa⁶³ İstanbul'dan kaçış hikâyesinin bu derece net anlatılmasının ve Gürcü pasaportuna sahip bir kişinin "Tehcirden" kaçıyor olmasının anlamsızlığı bir yana -o dönemde Gürcistan Rusların elinde olduğundan Osmanlı Devleti'nin müdahale etmesi imkânsızdır-, Ermenilere zulüm yaptığı iddia edilen bir dönemde bir Osmanlı askerinin yanında Ermenice konuşuyor olmaları ve yardımlarına koşan bir kaptan olduğu halde, Ermeni kökenli zengin bir kadının yol parasını ödemesi, anlatıda tezat yaratan noktalar dır.

Konunun tarihsel boyutu ise, farklı bir çelişkiyi ortaya koyar: Gürcistan Ermenilerinden olan baba Aznavour, Ermenilere zulüm yapıldığı söylenen Osmanlı topraklarına neden gelmiştir? Sorunun cevabı için basit bir matematik hesabı ve Rusya tarihi ile ilgili biraz bilgi yeterli olacaktır:

22 Mayıs 1924 tarihinde doğan Charles Aznavour'un İstanbul'dan kaçarken Selanik'te doğan ablası Aida, kendisinden 16 ay büyük olduğuna göre 1922 yılı sonlarında dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla 1915 yılında gerçekleşen "Tehcirden" kaçtığı iddia edilen aile, 1921-22 yıllarında yukarıda bahsi geçen gemiye binmiş olmalıdır. Ayrıca, 4 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Devleti İçişleri Bakanlığı tarafından Ermenilerden dönmek isteyenlerin eski yerlerine nakledilmesi konusunda ilgili yerlere emir verildiği arşiv belgelerince sabittir.⁶⁴ Yani kaçışın "Tehcirle" ilgisi olma ihtimali yoktur. Aznavour'un ebeveyninin göçü ile ilgili açıklama, 1921 yılında Rusya'da gelişen olaylarda saklıdır: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulması aşamasında var olan iç savaş, pek çok kişi, yerleştikleri bölgelerden gemilere binerek, Kırım ve Gürcistan üzerinden İstanbul'a, buradan da dünyanın farklı ülkelerine kaçmıştır.⁶⁵

Ayrıca, baba Aznavour'un Gürcistan'dan çıkarak İstanbul üzerinden kaçıyor olması, İstanbul'un Ermenilere zulüm yapılan bir yer olmasından değil, aksine İngilizlerin işgali altında olan şehrin Ermeniler için güvenli olduğunu göstermektedir.⁶⁶

Bu çelişkilerin dışında, ayrıca bir kimlik bunalımı yaşadığı da görülen yazar, kendini "yüzde yüz Fransız" ve "yüzde yüz Ermeni" olarak tanımlar. Köklerinin nerede olduğu sorusuna yanıt bulamayan Aznavour, sonuç olarak kendisine ait olmayan bir kültürü -Fransız kültürünü- benimsemek zorunda kaldığını söylemektedir.⁶⁷

Diaspora Ermenilerinde sıklıkla görülen bu durum, Amerika Ermenilerinden William Saroyan'ın (1908-1981) "Ailede Delilik" adlı öyküsünde de net bir şekilde açıklanmaktadır. Amerika'ya göç etmiş olan ailenin -bu göç Sevk ve İskân Kanunu kapsamında yapılan göçle ilgili değildir, zira William 1908 yılında Amerika'da doğmuştur- köklerini bu topraklara salması için, burada ölen birilerinin olması gerektiği düşüncesi anlatılmaktadır. Öykünün sonunda, Ermeni mezarlığının artık dolu olduğu ve "Yeni Dünya"ya ait oldukları söylenmektedir.⁶⁸

Saroyan'ın başka bir öyküsünde de, diğer örneklerimizde gördüğümüz gibi, "Tehcire" vurgu yapılmaktadır. "Hovagim Saroyan" adlı öykü, yazarın ailesinin bir başka ferdi anlatılmaktadır ve ana teması yalnızlıktır. Hovagim'in Amerika'ya göç etmesi, ekonomik nedenlere dayanmaktadır; ailesini Bitlis'te bırakmış, daha sonra da onlardan haber alamamıştır:

(62) A.g.e., s. 16.

(63) A.g.e., s. 15.

(64) http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/tehcir/geri_getirilmesi.html (Erişim tarihi: 28.01.2012)

(65) Orhan Uravelli (Derleyen ve çeviren), İstanbul'dan Geçen Ruslar, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.

(66) Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Doğanay Eryılmaz, "Charles Aznavour's Book Entitled *D'Une Porte L'Autre* (From One Door to the Next): Historical Facts and Turkish-Armenian Relations", *Review of Armenian Studies*, No: 24, 2011, p. 173-196.

(67) Charles Aznavour, a.g.e., s. 217-218.

(68) William Saroyan, "Ailede Delilik", *Ödlekler Cesurdur*, Çev. Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 15.

“Karın ve iki oğlun Bitlis’teydiler, belki de yakınında ya da çok uzağında, birçoklarının kat ettiği ve üstünde öldüğü Bitlis’ten çöle uzanan uzun yolda, açlıktan ve susuzluktan ölmemiş, öldürülmemişlerse.”⁶⁹

Buraya kadar verdiğimiz örnekler, Diaspora Ermenilerinin edebiyat ürünlerini, Ermeni iddialarını desteklemek amacıyla Türkleri karalayıcı nitelikte kaleme alındığını, ancak bunun açıkça belirtilmediğini göstermektedir. Şimdi ise, diaspora Ermeni edebiyatının güdümlü bir edebiyat olduğunu açıkça kabul eden Peter Balakian’ın (d. 1951) *Kaderin Kara Köpeği* adlı eserine bakalım.

Colgate Üniversitesi’nde görev yapmakta olan Peter Balakian’ın eseri, Amerika’da yaşayan Balakian ailesinin ve çevrelerinde yaşayan Ermenilerin, özellikle de Peter’in anneannesi Nafina’nın yaşantısıyla ilgilidir. Daha önce bahsi geçen eserlerde görülen “Tehcir” anlatıları, burada da –fazlasıyla– görülmektedir. Yine diğerlerinde olduğu gibi, kendini bulunduğu ortama yabancı görme eğilimi de hissedilmektedir. Ancak diğerlerinden farklı olarak, Balakian Türklere karşı nefretini ve edebiyatı bu nefreti yaymak için bir araç olarak kullandığını gizlememektedir:

“Eğer bir buçuk milyon insanın yok edilmesi, üç bin yıllık bir uygarlığın silinmesi hakkında yazılacak önemli bir şey değilse, ne boka yarar edebiyat?”⁷⁰

Sonuç olarak, tarihsel bağlamda ele alındığında, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı içerisindeki yerinin Kafkas Cephesi ile sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Savaşın sonuçlarına bakıldığında, Türkler açısından, savaş sonunda yıkılan bir devletin kurtarılması için mücadele verildiği; Ermeniler açısından ise –kısa süreli de olsa– bağımsız bir devlet kurulduğu görülmektedir.

Diaspora Ermeni edebiyatında, özellikle ün kazanmış Ermenilerin propaganda

amaçlı yazdıkları açık olan edebi metinler dikkatle incelendiğinde, birbirlerine çok benzer anlatılar içerdiği ve kendini bir yere ait hissedememe nedeniyle çekilen yabancılaşma, sürekli olarak her fırsatta yinelenen “Tehcir” temaları ile konuyu bir şekilde Anadolu topraklarına bağlama eğilimi içerisinde oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra, Ermenilerde Birinci Dünya Savaşı algısının “Tehcirle” ilintili olduğunu, ancak “Tehcir” kararının alınmasına neden olan olaylardan bahsedilmediği de yaptığımız tespitler arasındadır. Bu amaçla kullanılan üslup, açıkça Türklere karşı düşmanlık içermekte ve Ermeni iddialarını destekleyici nitelikler taşımaktadır. Ancak, metinlerdeki çelişkiler, bu anlatıların gerçeklikten uzak olduğunu kanıtlayacak özellikte ve tarihsel altyapıdan yoksun olduğundan, Ermeni edebiyatının güdümlü eserlerinin uzmanlar tarafından dikkatle ele alınması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Afanasyan, Serge, *L’Arménie, l’Azerbaïdjan et la Géorgie, de l’indépendance à l’instauration du pouvoir soviétique, 1917-1923*, L’Harmattan, Paris, 1981.

- Albin, Pierre, *Les Grands Traités politiques, Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815 jusqu’à nos jours*, Lib. Félix Alcan, Paris, 1912.

- Arslan, Ozan, “I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_21.pdf

- Aytaç, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003.

- Aznavour, Charles, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Çev.: Emre Aral Altuntaş, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- Balakian, Peter, *Kaderin Kara Köpeği*, Çev.: Argun Ateş, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.

- *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi*, I. Cilt, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1976.

- Չելեայան, Անդրանիկ, Ջորալար Անդրանիկ և Հայ հեղափոխական շարժումը, Արևիկ, Երևան, 1990.

(69) William Saroyan, “Hovagim Saroyan”, *Ödeleler Cesurdur*, Çev.: Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 26.

(70) Peter Balakian, *Kaderin Kara Köpeği*, Çev.: Argun Ateş, Belge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 219.

- Eryılmaz, Doğanay, "Charles Aznavour's Book Entitled D'Une Porte L'Autre (From One Door to the Next): Historical Facts and Turkish-Armenian Relations", *Review of Armenian Studies*, No: 24, 2011, p. 173-196.

- Feigel, Erich, *Ermeni Mitomanyası*, İstanbul, 2007.

- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

- Hovannisian, Richard G., "Armenia's Road to Independence", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Volume II, Ed. By Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997.

- Hovhannisian, Richard G., "The Armenian Question in the Ottoman Empire, 1876-1914", *The Armenian People, From Ancient to Modern Times*, Volume II, Ed. by Richard G. Hovhannisian, St. Martin's Press, New York, 1997.

- Kéhayan, Jean, *Vatansız*, Çev.: Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- Korganoff, Général G., *La Participation des Arméniens à la Guerre mondiale sur le front de Caucase (1914-1918)*, Massis, Paris, 1927.

- McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, Çev.: Aladdin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

- Minassian, Anaide Ter, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm, 1887-1912*, Çev.: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

- Nalbandian, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press, Los Angeles, 1975.

- Sander, Oral, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

- Saroyan, William, "Ailede Delilik", *Ödlekler Cesurdur*, Çev.: Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001.

- Saroyan, William, "Hovagim Saroyan", *Ödlekler Cesurdur*, Çev.: Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001.

- Uravelli, Orhan (Derleyen ve çeviren), İstanbul'dan Geçen Ruslar, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.

- Walker, Christopher J., "World War I and the Armenian Genocide", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Volume II, Ed. By Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997.

- http://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext

- http://avalon.law.yale.edu/20th_century/sykes.asp

- <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/iliskiler/milletekilleri.html>

- http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/tehir/geri_getirilmesi.html

- <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/FOREIGN/stefano.htm>

- http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_program1887.html

- http://www.mlsa.am/home/links.php?id_link=8

- http://tr.wikisource.org/wiki/G%C3%BCmr%C3%BC_Antla%C5%9Fmas%C4%B1

- http://tr.wikisource.org/wiki/Mondros_Ate%C5%9Fkes_Anla%C5%9Fmas%C4%B1_30_Ekim_1918